

⁴² Jkv. II/3. 211.

⁴³ Jkv. II/3. 582.

⁴⁴ Jkv. II/3. 615.

⁴⁵ Jkv. II/4. 126

⁴⁶ U.o.

⁴⁷ Jkv. II/6. 499.

⁴⁸ Jkv. II/5. 355. Tehát a toronynak a kornak megfelelő stílusban készített körtornáca volt még. Később „alacsonyították” le. Hasonló az Ádámosihoz, a Bethlenszentmiklósihoz stb.

⁴⁹ Jkv. II/6. 55 és II/6. 160.

⁵⁰ Jkv. II/6. 332.

⁵¹ Jkv. II/6. 424.

⁵² Jkv. II/6. 499.

⁵³ Birtokomban lévő saját kimutatásom.

EMŐDI ANDRÁS

A MAGYARSZENTBENEDEKI UNITÁRIUS TEMPLOM ÉS FESTETT MENNYEZETE

Magyarszentbenedek (Szentbenedek, Marosszentbenedek, Sîntbenedic) a volt Alsó-Fehér vármegyében, ma Fehér megyében elhelyezkedő, fogyó népességű falu Marosújvártól 20 km-re délkeleti irányban a szárazvámí völgy egyik déli mellékvölgyében. Unitárius közössége mindössze 18 főt számlál. Az 1766. évi lélekösszeírás 78¹, az 1857., 1900., 1910., évi összeírások² 88, 76, illetve 98 unitáriust jeleznek. Az 1920-as években közel 120 fő unitárius élt a helységben.

A falut először 1332-ben említi a pápai tizedösszeírás S. Benedictus néven³, papja ekkor 20 dénár tizedet fizet. Az ismertetendő unitárius templom valószínűleg az 1332-ben említett középkori egyház helyén áll. A templomot a XVI. század elején későgótikus stílusban építették át⁴, ám későbbi századok átalakításai a valószínűleg mérműves ablakokat, ajtókereteket, ill. a templombelső hálóboltozatát teljesen eltüntették. A szentély bevakolt papi ülőfülkéje és a támpilléres, terméskőből épült templomépület szerkezete egyértelműleg mutatják a középkor eredetét. Egy alapos falkutatás tisztázhatná az építési korzakokat.

A templom eredetileg torony nélkül épült, a jelenlegi torony valószínűleg XVIII. századi toldás. A toronysüveg központi tartógerendája őrzi a fedélszerkezet készítőjének a nevét:

M. V. ÁCS BÉLA JÁNOS CSINÁLTA 1746

A ma is meglévő kisebbik - 80 fontos - harang felirata:

JUS SUMPTIBUS SPECTABILIS DNI. STEPHANI DETSEI.

SOLI DEO GLORIA AO. 1740 S. A.,

az első világháborúban elpusztult nagyobbik - 200 fontos - harangon pedig a következő felirat volt olvasható:⁵

GLORIA IN EXCELSIS DEO. RENOVATUM AO. DNI. 1712 SUMPTIBUS
GNI. DNI. STEPHANI DETSEI. IN ECCLESIA UNITAR SZ. BENEDEK.

Feltételezhetjük, hogy a kisebbik harang és a toronysüveg gerendafelirata a toronyépítés idejét jelzik - tehát az 1740-es éveket -, ám az sem kizárt, hogy a nagyobbik harang 1712-es évszáma és az ugyanitt említett renoválás (templomrenoválás vagy harangújraöntés) ad helyes támpontot a toronyépítésre. A torony mai, külső megjelenését a XIX. század elején kaphatta - az egyházközség vizsgálati jegyzőkönyve⁶ 1822-ben jelez nagyobb szabású renoválást -, eredetileg „sendelyel fedett, körös-körül fenyő deszkából való tornáztos magoss kőből rakott”⁷ volt a torony, azaz hasonló a szomszédos Küüllő-völgyi protestáns templomkéhez.

Ugyanebben a leírásban (1803) a portikus még fából készült volt, „5 hosszukó, ön-ban foglaltatott üveg-karikás ablakok” világították meg a templom belső terét, a szövegből ítélve pedig már akkor hiányzott a szentély ÉK-i támpillére: „kilentz kő-lábakkal megerősített kőből rakott tisztességes templom”.

A templombelső is jelentősen átrendeződött a XIX. század folyamán. 1803-ban a szószék - melynek díszes, faragott, de átfestett koronája hasonló Sigmund Möss és követőinek munkáihoz⁸ - még az északi oldalon állt (ma a szentély záródásában van), a szentélyben pedig az „éneklő kar” foglalt helyet. A legénykarzat a nyugati oldalon is megvan. A karzatok és a padok lazúrkék színűek voltak.

Az egyházközség és a templomépület legnagyobb értéke a festett kazettás mennyezet. A szakirodalom által csak említésszinten ismert⁹ magyarszentbenedeki mennyezet motívumainak, ábráinak változatosságával és aránylag jó megtartásával, állapotával, mindenképpen megérdemelné, hogy az erdélyi és elsősorban az unitárius egyházi emlékek sorában az őt megillető helyet foglalja el.

Mint olyan sok más egyházi épületet, az 1658-60-as évek török-tatár pusztításai valószínűleg a szentbenedeki templomot sem kímélték meg. Az amúgy sem népes unitárius gyülekezetnek évtizedes erőfeszítésébe kerülhetett az újjáépítés, ennek előmozdítója valószínűleg egy patrónus anyagi segítsége lehetett.

A tetőszerkezet és a mennyezet felújítására vonatkozó adatot tartalmaz, a mennyezet feliratos tábláin kívül, a hajó egyik keresztgerendájának felirata:
RENOVATUM Est Anno D: 1698 Die men: Marty Per Geor. Lod
et Paulum Sigmond.

A tetőszerkezet felújítása után négy évvel, 1702-ben készült el a teljes hajót és a jóval alacsonyabb szentélyt beborító festett kazettás mennyezet.

129 db egész, 21 db fél, illetve csonka és 1 db kettóstábla borítja a mennyezetet. A féltáblák az utolsó északi sort alkotják mind a hajó, mind a szentély esetében, a csonkatáblák pedig a szentélyzáródás formájához idomulnak. A szentélyben elhelyezkedő kettóstábla a legtöbb információt tartalmazza a

mennyezet építésével kapcsolatban. Nyugaton a padlásfeljáró egy parányi helyet foglal el.

A fennmaradó 129 egész tábla kisebb torzulásoktól eltekintve aránylag szabályosan helyezkedik el: a hajóban 7 sorban egyenként 14 db, a szentélyben 5 sorban egyenként 6-7 db. A táblák nagyjából négyzet alakúak - oldalhosszaik 72-77 cm között változnak - és profilozott szélű osztóléc keretezi őket. Az osztólécet két részből állnak: egy szélesebb, alsó, profilozott részből és a ráhelyezett keskeny pálcátághból (az osztólécet szélessége 8,5 cm).

A mennyezetet, a templom hossz tengelyével párhuzamosan, kb. 4 m hosszú - a keresztgerendákra felszegezett - fenyődeszkák alkotják.

Az egyes kazetták belső mezejét erőteljes kettős fekete vonal keresztezi, mely átlósan kifut a sarkokhoz.

A mennyezetben 13 db feliratos tábla (1 kettős, 4 fél, 8 egész) található. Ezekre írott és nyomtatott idomú betűk váltakoznak, némelyik díszesebben kalligrafálva, egyes kezdőbetűket pedig a többi feketétől eltérően más színnel festették.

Felirataik a következők:

1. HOC LACVNAR RENOVATU[m] Est IN honoRe
Unio VERI DEI & FILII EJUS JESU Christi TEMPORE
G[enerosi]: DOM[inu]: STEPH[an]: DETSEI SENioris & Junioris
PAST[or]: EXIST[ente]: R[everendi]: D[omi]ni MART[in]: MUSnai
Per MICHa
eLem BUza Mens[atorem]. ANNO Do[m]ni 1702

A mennyezetfestést tehát 1702-ben Musnai Márton papsága idejében, idősebb és ifjabb Détsei István patrónusok anyagi hozzájárulásával vagy megrendelésére Buza Mihály festőasztalos készítette. Buza István neve eddig ismeretlen volt a szakirodalom számára. Musnai Márton esetleg azonosítható az 1687-ben nagyenyedi kollégistaként megjelenő Martinus Musnaival¹⁰. A „renovatum” szóból egy esetleg régebbi (festett?) mennyezetre is következtethetünk.

A következő feliratos tábla a szenthenedeki iskola vezetőjét nevezi meg:

2. Rectore Hum[anissimo]: [Samuele] Musnai

A keresztnév már nem olvasható, de az 1803-as vizitációkor lejegyezték. A lelkéssel azonos vezetőneknevű iskolai előjáró talán azonosítható az 1694-ben Marosvásárhelyen¹¹, majd 1695-től Nagyenyeden¹² felbukkanó Samuel Musnajval.

A XVIII. századi lélekszámösszeírásokban Szenthenedeken több Musnai család is előfordult, köztük egyháziak is, így valószínűleg Musnai Márton és Sámuel is helyi családok tagjai lehettek.

Szintén falusi előjárót nevez meg - falubíró - a következő tábla:

3. Judice Steph:....;
egyháziat egy másik:
 4. AEDIL[ibus]: Tho[ma]. P. Hermányi
- Hét tábla bibliai idézeteket és példamondásokat tartalmaz:
5. GLORIA
IN EXCEL

SIS DEO et
in terra pax homi
nibus - Luc 2.

6. JUSTUS EX
FIDE VIVIT

7. NOSCE TE
IPSVM
FIDE SED
CVI VIDE

8. JUST SVVM
CUIQUAE TribVE
Memento MoRI
& non Peccabis
IN AETERNVM

9. DIC. CVR
HIC!
PVLVIS ET
VMBRA Sum

10. SVSTINE
ABSTINE

11. PAX (két szembeforduló emberfej között)
A hajó mennyezetének közepén egy évszámos:

12. 1702

és egy monogrampárt tartalmazó - szablyát tartó emberi karral a közepén - tábla helyezkedik el:

13. S D
S K

Az első Détsei István, a második valószínűleg felesége nevét rejti (Keresztúri?)¹³. A genealógiai szakirodalom két Détsei családot ismer¹⁴, valószínűleg közöttük keresendő a szóban forgó Détsei István is. Bethlen Miklós levelezéseiben¹⁵ birtokügyben említi Détsei István szentbenedeki birtokát. A Détsei birtok az 1680-as években keletkezhetett, előtte a Paczalai és a Keresztúri családok, majd 1758-tól (leg)ifjabb Détsei István halálától a Wáro és a Csíki családok voltak birtokosok Szentbenedeken¹⁶.

Az említett feliratos táblákon kívül a következő ornamentikájú kazetták fordulnak elő:

- növényi díszítésű: 113 tábla, ebből

- 7 db csőrös-talpas-füles vázából kiinduló növényi ornamentikájú
- 4 db fa-motívum, melyből 3 gyümölcsfa szabályos körbe foglalva
- 5 db emberi fejből vagy kézfejből (ill. karból) kiinduló növényi ornamentika
- 1 db galambos növényi dísz.

- alakos táblák:

- 3 tábla galambot
- 1 tábla kardot tartó griffmadarat
- 6 tábla teljes alakos szárnyasangyalt vagy angyalfejet

- 2-2 tábla napot és holdat - csillagokkal - (mindkettő emberi arc formájú)
- 2 tábla kicsinyeit begyéből tápláló pelikánt
- 1 tábla (a szentély középső részén) a Habsburg-koronás kétfejű sast
- 2 tábla hajót (egyiket magában, másikat zsinóros magyar ruhába öltözött trombitásokkal, Noé bárkájaként)
- 3 tábla halat (sárkányt) ábrázol
- kígyó négyszer szerepel az ábrákon: fára tekeredve pelikánnal, a griffmadár körül, illetve galamb körül (unitárius címer?).

- mindössze három db geometrikus díszítésű táblát találunk: egy, a teljes kazettateret kitöltő apró rombuszmintájút; végül egy egymásba fonódó ovális-szalagos mintájút, csillagokkal, mely talán a heliocentrikus világegyetemet ábrázolja.

A növényi és alakos táblák „leolvasási” iránya változó; a szövegeket pedig Ny-K illetve K-Ny irányban helyezték el. A tisztán növényi motívumoknak közel fele centrális szimmetriájú, a többi sarkokból kiinduló, illetve egyik oldallap közepéből kiinduló motívum. A kazetták mindegyike különböző mintájú, nincs köztük két egyforma. Tulipán, rózsa, szegfű, liliom - legtöbbjük erősen stilizálva - fedezhető fel az ornamentikájában.

A kazetták színvilágát főleg a gyakori beázások (főleg a mennyezet nyugati részén) megváltoztatták. A vörös, fekete és fehér színek a többi színnel ellentétben anyagi összetételüknek köszönhetően jól megmaradtak. A formák jó megtartását az erőteljes fekete mintakontúrázásnak köszönhetjük. A kazetták szegőlécei szélükön vörös színűek, a középső bordapálca talán fehér lehetett, néhol fekete foltokkal. A kazetták színezésében a vörös, zöld, kék, sárga és fekete színek ismerhetők fel; az alapszín a fehér volt.

Az ismert erdélyi XVII. századi festett mennyezetek közül a szentgericei (1670), kecsedkisfaludi (1698?) és tancsi (1676) mennyezettel mutat némi stílusrokonságot. Mindenesetre motívumkincsének nagy része az előző század (XVII) második felének mintegy kéttucatnyi erdélyi festett mennyezetéhez kapcsolja.

Az egyházköztség klenódiukai:

- aranyozott ezüst talpas pohár „B. Wáró Mojses és D. Simon Kata tsináltatták ezen Pohárt, az Sz. Benedeki Unitária Sz. Ekklesia számára, Isten ditsőségére. Anna 1776 Die Prima January I: SZ.” felirattal.

- nyolcszögletű aranyozott patena.

- valószínűleg az első világháborúban elkallódott egy: „kívül, belül aranyas, lábas, fedeles, mind a pohara, mind a talpa kerületével szőlő szemek formájú és azt (reprezentáló) a pohara és talpa között való része szőlőfát mutató fél-fertályos... kapacitású ezüst pohár, melyen a pohara és talpa között való részin egy kis ember kép és kis fejszét tart kezében”¹⁷.

- ón, fedeles, csőrös keresztelőkanna: „Musnai Erzsébeth tsináltatta Isten ditsőségére Anno Dni 1762” felirattal.

- kiszélesedő talpú ón kanna, egész felületén növényi díszítéssel és Habsburg kétfejű sasos ábrázolással, a zsanérján oroszlánmaszkkal (valószínűleg felvidéki munka¹⁸).

Két régi török szőnyeggel volt leterítve még 1803-ban is a szószerk mellvédje, egyiken a következő felirattal:

„Istenes Indulattyából conferálta az Unitária Ecclesiának Sz. Benedekre Patzalai Borbára”¹⁹.

Jegyzetek

¹ Az Unitárius Egyház Központi Levéltára Kv.

² Erdély 1857-évi népszámlálása Bp. 1992. A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása Bp. 1902. A Magyar Korona Országainak 1910. évi népszámlálása Bp. 1912.

³ Györffy Gy. : Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. Bp. 1987 p: 185-186.

⁴ Kovács András tanulmánya (1995) a templomtorony statikai szakvéleményezése kapcsán. Ezúton is köszönöm a közlés elsőbbségének átadását.

⁵ Protocollum Generales Visitationes 1803. Unit. Egyh. Közp. Lvt.

⁶ A Sz. Benedeki Unitária Ekklesia régibb Vizsgálati Jegyzőkönyve, mely kezdődik 1790-ben... Unit. Egyh. Közp. Lvt.

⁷ P. G. V. 1803.

⁸ Kovács András véleménye

⁹ Tombor Ilona: Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV-XIX. századból. Bp. 1968 (adattárban). Vilhelm Károly: Festett famennyezetek. Bukarest 1975 (adattárban). br. Forster Gy. szerk.: Mo. műemlékei II. Bp. 1906 (tévésen Nyáradszentbenedekkel azonosítja).

¹⁰ Jakó Zs. - Juhász I.: Nagyenyedi diákok 1662-1848 Buk. 1979 p: 112.

¹¹ A Marosvásárhelyi református kollégium diáksága 1653-1848 Szeged 1994 p: 35.

¹² Jakó-Juhász: i.m. p: 116.

¹³ Tózsér-Fosztó-Kozma: Az Erdélyi Unitárius Egyház története II. p: 242.

¹⁴ Kempelen Béla: Magyar Nemes Családok III. Bp. 1912-ben:

- (nagysolymosi) Détései István -udvarhelyszéki primor 1712-ben;

- (tordai) Détésey István -1689. évi címerpecsétje a gr. Teleki levéltárban Marosvásárhelyen.

Weress Sándor (kövendi): Torda őscsaládai. Torda 1890. p: 79. 1679-ben összeírt családok között van egy Détései is.

¹⁵ Jankovics József: Bethlen Miklós levelei. Bp. 1987. p: 388.

¹⁶ Tózsér-Fosztó-Kozma: i.m. p: 242.

¹⁷ P. G. V. 1803.

¹⁸ Alexandru Sășianu: Ezüst és ónművesség a XVI-XIX. században. Nagyvárad 1986.

¹⁹ P. G. V. 1803.

AZ 1922. ÉVI SEGESVÁRON TARTOTT MAGYAR FELEKEZETKÖZI ISKOLAKONGRESSZUS

Egy fehér folt a romániai magyar anyanyelvű iskolák történetében. Máig még egyetlen szakdolgozat sem tesz említést erről a nagyhorderejű eseményről, pedig a székelyudvarhelyi Székely Közélet hírt ad az előkészületekről, mozgósító cikkeket, felhívásokat¹, majd beszámolót közöl a kongresszusról, sőt a gyűlés hajdani jegyzője összegyűjti és Az 1922. évi július 30-án Sighişoara-Segesváron tartott országos iskolaügyi kongresszus Naplója címen, 1926-ban egy 30 oldalas füzetben kiadja a dokumentumokat.

Az előzmények vázolásából megtudjuk, hogy az 1919. évi párizsi egyezményben Románia kötelezettséget vállalt, hogy a területéhez csatolt részek kisebbségei számára biztosítani fogja a vallásszabadságot és a nemzetiségek anyanyelvű kultúrájának gyakorlását és művelését. Nagyrománia kormánya nem tartja tiszteletben az említett nemzetközi szerződésben aláírt vállalásait. Nemcsak a Magyarország kultúrintézményeinek támogatására megígért államszegélyek maradtak el, de az 1919. évi földbirtok törvény megfosztotta az autonóm jogkörrel rendelkező magyar egyházfelekezeteket azoktól a földbirtokoktól, amelyek a fő iskolafenntartó anyagi alapját képezték². Hiába volt az egyházak heves tiltakozása, hasztalanok voltak a kormányt jobb belátásra bíró beadványok³ és fellebbezések a genfi Nemzetek Szövetségéhez, a hatalom hajlíthatatlan maradt, s a kisebbségi sorsra jutott magyar egyházaknak szomorúan kellett ráébredniük arra a tényre, hogy csak a saját maguk erejére támaszkodhatnak, s fel kell tárnuk azokat az erőforrásokat, melyek anyanyelvű iskolák további fennmaradását biztosítják. A felekezeti iskolák a magyarságra nézve az etikai lét, az önmegmaradás feltételeit jelentették, mert az impérium-váltással megszűntek a magyar állami iskolák.

Itt vázolni szeretném az erdélyi magyar anyanyelvű oktatás két iskolatípusának vonulatát, hogy megértsük a fenti állítás jelentőségét.

A székelyföldi iskolák zömét az jellemzi, hogy az egyházi közösségek és a falusi egyházközségek tartják fenn - önerőből és a lelkészek irányításának vannak alárendelve, akik az iskolaszék segítségével oldják meg az anyagi, vezetési és fegyelmi problémákat. Az iskola tanítója a legtöbb esetben a templomi szertartás énekvezére (kántora) is. Az egyházi közösség pályázat útján választja és hívja meg a tisztség betöltésére. A fizetést és elbocsátást is ők határozzák meg. A XVI. sz.-tól a XX. sz.-ig az erdélyi magyar iskolák megőrizték ezt az autonómiájukat és demokratikus jellegüket⁴. Erdélyben a központi irányítású állami iskolatípus csak az Eötvös-féle reformtörvény után (1872) honosodik meg és terjed le, de ez nem szünteti meg a létező felekezeti (egyházi) iskolát, sőt továbbműködését segíti ajánlásokkal, tantervekkel és segélyekkel.